

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CULTURII OTOMANI DIN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI

Cultura Otomani constituie una din cele mai bine cunoscute culturi ale epocii bronzului de pe teritoriul României, datorită cercetărilor arheologice efectuate timp de mai bine de o jumătate de secol în numeroase așezări și necropole ce-i sînt atribuite, precum și amplelor studii întocmite de numeroși arheologi în perioada ante- și, mai ales, postbelică¹.

Ca urmare, azi poate fi delimitată aria de răspîndire a culturii Otomani pe teritoriul României, se cunosc sistemele de amplasare și de construcție a fortificațiilor, tipurile de locuințe, ritul de înmormîntare al populațiilor respective, cultura materială, relațiile cu culturile vecine și cronologia internă.

După cum este cunoscut, cultura Otomani a depășit spre vest și nord granițele României, fiind răspîndită și în Ungaria, Cehoslovacia, Polonia și Ucraina Subcarpatică.

Dintre multiplele aspecte care le cuprinde cultura Otomani, în prezentul studiu ne vom ocupa doar de răspîndirea ei în partea de sud-vest a Transilvaniei.

I. Istoricul cercetărilor

Primele urme ale culturii Otomani în zona de sud-vest a Transilvaniei sînt cunoscute de la sfîrșitul secolului trecut, ca rezultat al unor descoperiri întîmplătoare. Ulterior, numărul acestora crește simțitor, în primul rînd ca urmare a descoperirilor fortuite. Asupra unora din monumentele culturii Otomani s-au putut face observații sumare cu ocazia descoperirii lor (Deva, Tîmpa) sau efectuat cercetări sistematice (Piatra Craivii, Simeria) care nu au oferit însă prea multe elemente concrete.

¹ Pentru susținerea acestei afirmații, prezentăm lista bibliografică a studiilor mai importante referitoare la cultura Otomani, apărute în literatura de specialitate din țara noastră: M. Roska, în *Dacia*, II, 1925, p. 400—416; idem, în *ACMIT*, 1926—1928, p. 192—205; idem, în *Dolgszeged*, 1930, p. 163—177; idem, în *FolArch*, 3—4, 1941, p. 61, nota 27; I. Nestor, *Der Stand...*, p. 89—92; D. Popescu, *Bronzezeit...*, p. 89—99; idem, în *Materiale*, II, 1956, p. 41—251; A. D. Alexandrescu, în *SCIV*, 1955, 3, p. 487 și urm.; Z. Székely, în *SCIV*, VI, 1955, p. 825 și urm.; M. Rusu, în *AIIC*, III, 1960, p. 8; I. Nestor, în *IstRom*, I, 1960, p. 110—112; K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 317—324; I. Ordentlich, în *Dacia*, VII, 1963, p. 115—138; idem, în *StCom*, 12, 1965, p. 181—197; idem, în *RevMuz*, II, 1965, p. 420; M. Rusu, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 237—248; K. Horedt, în *StCom*, 13, 1967, p. 137—153; idem, în *ActaArchCarp*, 9, 1967, p. 5—28; I. Ordentlich, în *RevMuz*, 6, 1966, p. 550—552; Z. Székely, în *SCIV*, 1966, 1, p. 125—134; D. Berciu, *Zorile istoriei*, 1966, p. 195 și urm.; I. Ordentlich, în *SCIV*, 1967, 1, p. 147—154; idem, în *ActaMN*, V, 1968, p. 397—404; idem, în *Dacia*, XII, 1968, p. 141—153; N. Chidioșan, în *Dacia*, XII, 1968, p. 155 și urm.; B. Bassa, în *Sargetia*, V, 1968, p. 15—21; I. Ordentlich, C. Kacsó, în *SCIV*, 1970, 1, p. 49—63; I. Ordentlich, în *Dacia*, XIII, 1969, p. 457—474; idem, în *Dacia*, XIV, 1970, p. 84—97; N. Chidioșan, în *SCIV*, 1970, 2, p. 287—294; Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 71—82; I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 19—34; idem, în *Stud.ComSM*, 1972, p. 63—79; idem, în *Crisia*, 4, 1974, p. 135—149; N. Chidioșan, I. Ordentlich, în *Crisia*, 5, 1975, p. 15—26; I. Ordentlich, N. Chidioșan, în *Crisia*, 5, 1975, p. 27—44; Gh. Lazarovici, Z. Mîlea, în *ActaMN*, XII, 1976, p. 7—34.

Pătrunderea purtătorilor culturii Otomani în Podișul Transilvaniei și descoperirile de aici ce le pot fi atribuite, în rîndul cărora sînt cuprinse și cele aflate în zona de sud-vest a Transilvaniei, constituie aspecte ce au fost sumar tratate în unele din lucrările apărute în ultimele decenii.

În repertoriul arheologic întocmit de către M. Roska² pentru Transilvania sînt amintite și unele din materialele apărute în zona de sud-vest, care pot fi atribuite culturii Otomani.

I. Ordentlich, în cîteva din studiile dedicate culturii Otomani³, ariei sale de răspîndire, abordează și problema pătrunderii acestei culturi în Transilvania, căile pe care s-a realizat și cauzele care au determinat aceste mișcări de populații.

M. Rusu, tratînd depozitul de bronzuri de la Balșa⁴, observă prezența în sud-vestul Transilvaniei a unor materiale arheologice aparținînd atît culturii Otomani, faza a III-a, cît și culturii Pecica. Pornind de la realitățile istorice existente în Transilvania, consideră înaintarea purtătorilor culturii Otomani spre răsărit drept una din cauzele ascunderii depozitelor de bronzuri datate la sfîrșitul epocii bronzului⁵.

Pe baza descoperirilor fortuite de la Tîmpa și a observațiilor care le-a efectuat, B. Bassa consideră că materialele respective atestă existența unei așezări ce poate fi atribuită purtătorilor culturii Otomani, așezare în care sînt prezente și piese ceramice tipice Wietenberg⁶.

Intr-un studiu referitor la sincronismele apusene ale culturii Wietenberg, N. Chidioșan⁷ tratează și fenomenul pătrunderii triburilor Otomani în Podișul Transilvaniei. Repertoriul localităților cu descoperiri aparținînd culturii Wietenberg, aflate la vest de Munții Apuseni, include și cîteva din cele dispuse pe cursul mijlociu al Mureșului, în care au fost sesizate materiale ceramice Otomani. Doar așezarea de la Tîmpa este considerată ca aparținînd culturii Otomani, în care s-au găsit și produse ceramice tipice culturii Wietenberg.

Gh. Lazarovici, în prezentarea rezultatelor cercetărilor arheologice întreprinse la Deus⁸, tratează succint și problema descoperirilor culturii Otomani din Podișul Transilvaniei, itinerariile pe care s-a efectuat înaintarea spre răsărit a purtătorilor acestei culturi, precum și orizontul cronologic la care a avut loc. În lista anexă, ce cuprinde monumentele culturii Otomani din podișul transilvan, sînt incluse și unele din descoperirile aflate pe valea Mureșului. La Bădeni⁹ cercetătorul clujean a putut observa mai îndeaproape relația dintre culturile Wietenberg și Otomani într-o așezare aflată la est de M. Apuseni, atribuind-o, pe baza preponderenței materialului arheologic, purtătorilor primei culturi (Wietenberg, faza II).

I. Berciu și Al. Popa¹⁰ amintesc descoperirea unor fragmente ceramice aparținînd epocii bronzului cu ocazia cercetărilor întreprinse pentru dezvelirea cetății dacice de la Piatra Craivii, fără a le încadra însă din punct de vedere cultural.

² M. Roska, *ErdRep*, p. 296, nr. 6; idem în *FolArch*, 3—4, 1941, p. 61. Cf și nota 1.

³ I. Ordentlich, în *Marmatia*, I, 1971, p. 33—34; idem, în *Crisia*, 4, 1974, p. 144—146.

⁴ M. Rusu, în *Sargetia*, IV, 1964, p. 18.

⁵ idem, în *ArchMold*, II—III, 1964, p. 247.

⁶ B. Bassa, în *Sargetia*, V, 1968, p. 15—21.

⁷ N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 153—170.

⁸ Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 71—80.

⁹ Gh. Lazarovici, Z. Milea, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 7—34.

¹⁰ I. Berciu, Al. Popa, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie (dec. 1964)*, I, 1971, p. 261—283.

În studiul privind problemele ceramicii bronzului târziu în Transilvania^{10a}, K. Horedt acordă un spațiu însemnat diferitelor aspecte ce le ridică cunoașterea culturii Otomani și a relației cu cultura mormintelor tumulare.

Studiile amintite reprezintă tot atâția pași pe calea aprofundării cunoașterii procesului, nu lipsit de importanță, al penetrației culturii Otomani spre răsărit, în aria culturii Wietenberg, și a schimbărilor pe care această mișcare de populație le-a cauzat, a legăturilor și interferențelor culturale observate între principalele culturi ale epocii bronzului din spațiul intracarpatic.

II. Catalogul descoperirilor

1. Arden (com. Balșa).

În „Peștera de Jos“, aflată în zona „Între pietre“ s-au aflat fragmente ceramice și vase aparținând culturii Otomani¹¹. Muzeu Deva, inv. nr. 10971—10972, 10978. Pl. V, 1—3.

2. Craiva (com. Cricău).

Pe înălțimea „Piatra Craivii“, în timpul cercetărilor arheologice întreprinse în 1960—1964 au fost surprinse în mai multe puncte, dar în special în partea sudică a terasei V, sub stratul de cultură dacic, care cuprindea resturile unui sanctuar, într-o albiere, materiale ceramice Coțofeni, Wietenberg și Otomani, amestecate. Situația existentă se datorește, probabil, nivelării terenului pentru construirea lăcașului de cult dacic¹². Muzeu Alba Iulia, inv. nr. 5349—5486. Pl. II, 1—12, 14, III, 9—17.

3. Deva

În cartierul Ceangăi, lângă cimitir, a fost semnalată o așezare în cuprinsul căreia s-au descoperit vase și fragmente ceramice, greutatea de lut, fusaiole, silaxuri, chirpici aparținând culturii Otomani, în asociere cu fragmente ceramice Wietenberg. Muzeu Deva, inv. nr. 9800—9801, 9804, 9807—9809, 9941, 9976, 10001—10007, 10011, 10013, 10016, 10022—10023, 10826—10833. Pl. I, 1—3, 6—10, V, 4—7, 8. De aici provine și un fragment de celt de tip transilvănean¹³ (inv. nr. 9978), Pl. V, 5.

Din același loc, în anul 1976, cu prilejul construcțiilor edilitare, pe panta dealului din stînga pîrîului Bejan, într-o așezare cu locuire continuă din perioada de tranziție la epoca bronzului (cultura Coțofeni) pînă la feudalismul timpuriu, au fost descoperite, într-o groapă menajeră, fragmente ceramice și vase întregibile Otomani (Pl. I, 4, 5), împreună cu material ceramic Wietenberg (Pl. VI, 1—8).

^{10a} K. Horedt, în *StCom*, 13, 1967, p. 137—153; idem, în *ActaArch Carp*, 9, 1967, p. 5—28.

¹¹ M. Roska, *ErdRep*, p. 74—75, nr. 18; T. Bălan, în *Sargetia*, IV, 1964, p. 53; I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 20, nr. 4; Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 80, nr. 1.

¹² I. Berciu, Al. Popa, *loc. cit.*, p. 265, 267, fig. 5/1—3, 5; I. Andrițoiu, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 412, nota 31; idem, în *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 396.

¹³ M. Roska, *ErdRep*, p. 67, nr. 36; Oct. Floca, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 13, fig. 6; I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 23, nr. 24; Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 80, nr. 5, 6; N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 155; I. Andrițoiu, în *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 396, 400, pl. I/1—3.

În cartierul Vüle Noi, în 1967 a fost parțial cercetată o așezare Wietenberg târzie, suprapusă de o locuire hallstattiană, în care au apărut, alături de unele materiale ceramice tipice culturii Pecica, și câteva fragmente de vase care prin decor pot fi atribuite culturii Otomani¹⁴. Pl. I, 11—13, III, 1.

4. Hunedoara

Pe dealul Sînpetru, lângă cimitirul reformat, dintr-o descoperire mai veche și alta mai nouă (1975), provin vase și fragmente ceramice Otomani¹⁵. Muzeu Cluj-Napoca, inv. nr. I. 1265—1267; Castel Hunedoara. inv. nr. 690, 704—705, 727. Pl. III, 4—8.

5. Rapoltu Mare

La punctul „Seghi”, într-o așezare aparținând unei etape târzii a culturii Wietenberg, au fost descoperite fragmente ceramice aparținând culturilor Pecica și Otomani¹⁶.

6. Silvașul de Jos (azi înglobat în orașul Hunedoara)

Cu prilejul unei periegeze efectuate în nov. 1977 au fost descoperite în punctul „Între ogăși”, probabil într-o așezare de tip Wietenberg, câteva fragmente ceramice caracteristice culturii Otomani.

7. Simeria

În extremitatea vestică a localității, la locul numit „În coastă”, pe o terasă înaltă a văii Muresului, în săpăturile arheologice din 1972 au fost identificate, la baza stratului de cultură hallstattian, fragmente ceramice de tip Otomani¹⁷. Muzeu Deva.

8. Streisîngiorgiu (azi înglobat în orașul Călan)

În colecția veche a muzeului din Deva se păstrează materiale arheologice aparținând culturilor Coțofeni și Wietenberg, aflate pe terasa Streiului, între Streisîngiorgiu și Strei-Săcel. Un fragment din corpul unui vas decorat cu incizii poate fi atribuit culturii Otomani¹⁸.

9. Tîmpa (com. Băcia)

Pe terasa de la vest de sat, în locul numit „La cazan”, în 1958, cu prilejul săpării șanțului pentru montarea magistralei de gaz metan, într-un strat de cultură aparținând epocii

¹⁴ I. Andrițoiu, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 37—46.

¹⁵ M. Roska, *ErdRep*, p. 296, nr. 6, fig. 357; M. Rusu, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 247, nr. 38; idem, în *Sargetia*, IV, 1964, p. 32, 34, nota 18; I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 24, nr. 32; Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 80, nr. 8; N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 156.

¹⁶ M. Roska, *ErdRep*, p. 196, nr. 68; M. Rusu, în *Sargetia*, IV, 1964, p. 16—18, nota 18; I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 27, nr. 48; Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 80, nr. 10; N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, p. 156.

¹⁷ *Dacia*, XVII, 1973, p. 389, nr. 135; I. Andrițoiu, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 396, pl. V/2—3.

¹⁸ Idem, p. 400, 402, pl. II/4.

bronzului a fost surprinsă o locuință cu un bogat material tipic Otomani¹⁹. Muzeu Deva. Pl. IV, 1—8, V, 4, 9—10.

10. Uroi (azi înglobat în orașul Simeria)

În colecția veche a muzeului din Deva se află fragmente ceramice Wietenberg și Otomani, provenite de pe dealul „Măgura”²⁰. Pl. II, 13.

10. Uroi (azi înglobat în orașul Simeria)

Cele peste o sută de așezări aparținând culturii Otomani cunoscute până în prezent pe teritoriul României²¹ se întind pe un larg spațiu mărginit la nord de M. Oașului, la sud depășesc cursul inferior al Mureșului, iar spre est ajung până în mijlocul Podișului Transilvaniei. Epicentrul culturii pare a se afla, luând în considerare densitatea așezărilor, în spațiul ce are drept ax valea Erului. În funcție de răspândirea acestora, se poate afirma că este o cultură tipică de câmpie, caracteristică pentru zonele mlăștinoase sau bogate în ape și cu enclave în spațiul podișurilor joase²².

Migrarea unor comunități ale culturii Otomani spre Podișul Transilvaniei, dublată de restrângerea ariei culturii și abandonarea unor așezări, s-a datorat unor cauze multiple, între care o importanță majoră i se atribuie puternicei presiuni suportate dinspre vest din partea purtătorilor culturii mormintelor tumulare²³. Materialele arheologice care sînt atribuite acestei culturi se grupează în vestul podișului, în jurul Munților Apuseni. Dacă analizăm harta de răspândire a așezărilor (Fig. 1), observăm că purtătorii culturii Otomani pătrund în Podișul Transilvaniei prin nordul M. Apuseni, pe aliniamentul cursurilor Crișului Repede, Someșului (Căprioara, Deuș, Cluj, Stolna, Mera, Aiton) și a Arieșului (Bădeni, Cheile Turzii, Cicău²⁴). O a doua cale era prin sud, pe valea largă a Mureșului (Deva, Hunedoara, Simeria, Tîmpa, Piatra Craivii), prin care au înaintat spre răsărit, în perioade mai vechi și mai noi, diferite influențe culturale venite din câmpia Tisei.

Momentul acestei pătrunderi are loc începînd cu faza Otomani II (Căprioara, Bădeni), intensificîndu-se în etapa imediat următoare (Deuș, Cluj, Unirea etc.), în care se plasează și așezările de pe cursul mijlociu al Mureșului. Acestea pot fi cuprinse într-un culoar de-a lungul râului, delimitat la vest de Deva și la est de împrejurimile Alba Iuliei, cu unele infiltrații pe Strei.

Este posibil ca înaintarea purtătorilor culturii Otomani în Podișul Transilvaniei să se fi izbit de rezistența opusă din partea comunităților culturii Wietenberg, fapt ce ar putea explica limitarea extinderii acestei culturi spre est.

¹⁹ B. Bassa, în *Sargetia*, V, 1968, p. 15—21; I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 32; N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 160; I. Andrișoiu, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 407—408, pl. VI/1—7.

²⁰ M. Roska, *ErdRep*, p. 27, nr. 101; I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 30, nr. 72.

²¹ T. Bader, *Epoca de bronz în nord-vestul României*. Rezumat teză de doctorat. Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca, 1976, p. 5.

²² I. Ordentlich, în *Marmația*, I, 1971, p. 32—33.

²³ Idem, în *Dacia*, XII, 1969, p. 457 și urm.; idem, în *Marmația*, I, 1971, p. 33—34. Aceluiași eveniment i se atribuie și fenomenul de restrîngere a ariei culturii Otomani.

²⁴ Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 78.

IV. Așezări

Analizând descoperirile culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei, putem constata faptul că numărul lor este restrâns. Totodată, acestea sînt insuficient cunoscute și cercetate. Cu tot caracterul lacunar al datelor de care dispunem, considerăm posibilă tragerea unor concluzii preliminare.

În această zonă au fost depistate un număr de 10 așezări în care s-a aflat material arheologic tipic Otomani. O primă constatare ce o putem face este aceea că ele se încadrează în categoria așezărilor deschise²⁵, nefortificate, aflate pe terase în imediata apropiere a cursurilor de apă. Un tip aparte de așezare îl constituie cea de la Piatra Craivii, ce dominează poalele M. Apuseni și valea Mureșului²⁶.

Asupra unor așezări s-au putut face sumare observații sau efectua sondaje cu caracter preliminar (Deva, Tîmpa, Piatra Craivii). La Tîmpa caracterul unitar și preponderența materialului arheologic tipic Otomani ne îndreptățește a încadra așezarea în rîndul locuirilor Otomani²⁷. Într-o groapă menajeră aflată recent la Deva, lângă cimitirul ceangăilor, s-au aflat împreună materiale ceramice Otomani (Pl. I, 4—5) și Wietenberg (Pl. VI, 1—8). Coroborarea acestei descoperiri cu o alta mai veche, făcută în același loc, ne face să considerăm existența aici a unei așezări Otomani. Cantitatea materialului ceramic Otomani descoperit la Piatra Craivii, alături de cel Wietenberg, credem că atestă existența unui nivel propriu-zis aparținînd purtătorilor primei culturi. Datorită răvășirii straturilor de cultură în perioade ulterioare, în timpul cercetărilor arheologice nu s-a putut realiza nici o observație stratigrafică. În cercetările efectuate la Simeria, la locul „În coastă”, cele cîteva fragmente ceramice de tip Otomani au fost surprinse în S. III, la baza stratului de cultură aparținînd hallstatului timpuriu²⁸. Fără a dispune în toate cazurile de minimul de date pe baza cărora să se poată stabili cu certitudine caracterul și apartenența descoperirilor (așezare Wietenberg cu importuri ceramice Otomani sau strat de cultură Otomani, avînd în componență și elemente Wietenberg), putem aminti faptul că materialul Otomani s-a găsit în majoritatea lui în asocierie cu ceramică Wietenberg, faza a III-a.

V. Locuințele

Pentru stabilirea tipurilor și a tehnicii de construcție a locuințelor dispunem de puține date concrete. Datorită caracterului unitar de manifestare a culturii Otomani pe întreaga sa arie de răspîndire, este posibil ca și pentru sud-vestul Transilvaniei să fie caracteristice aceleași elemente cunoscute din așezări aflate la vest de M. Apuseni²⁹. Cert este că de la Tîmpa se cunoaște o locuință de suprafață, parțial cercetată, a cărei formă nu a putut fi stabilită cu precizie³⁰. Pe vatra de lut argilos se găseau îngrămădite, spre margine, pietre de

²⁵ I. Ordentlich, în *Dacia*, XII, 1968, p. 141—153; idem, în *Dacia*, XIII, 1969, p. 457—474; idem, în *Marmația*, I, 1971, p. 32—34; T. Bader, *loc. cit.*, p. 5—7.

²⁶ În aria culturii Otomani acest tip de așezare este cunoscut la Ardud-Vii și, probabil, la Șimleul Silvaniei și Sintion. Informație T. Bader, căruia îi mulțumim pentru datele furnizate.

²⁷ B. Bassa, în *Sargetia*, V, 1968, p. 15—21; N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 160.

²⁸ I. Andrițoiu, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 396.

²⁹ Vezi *supra*, nota 1.

³⁰ B. Bassa, în *Sargetia*, V, 1968, p. 15—17. La Deuș de asemenea a fost cercetată parțial o locuință de suprafață avînd pardoseala formată dintr-un strat de lipitură gros de 5 cm (cf. Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 71). Locuința de suprafață reprezintă un tip de construcție larg răspîndit în aria culturii Otomani (cf. I. Ordentlich, în *Dacia*, XII, 1968, p. 141—153).

riu și lespezi de piatră, interpretate ca fiind folosite în legătură cu gospodăria interioară. Pereții locuinței au fost construiți dintr-un schelet lemnos, consolidat cu o împletitură de nuiele, peste care s-a aplicat un strat de lut, avînd în compoziție o mare cantitate de pleavă. Construcția a fost distrusă de un puternic incendiu. În interiorul ei au fost găsite și cîteva bucăți de lut ornamentate cu caneluri late, peste care era aplicat un strat de vopsea alb-gălbui.

O altă locuință de suprafață credem că a fost descoperită la Deva — cimitirul ceangăilor, de unde provin fragmente de vatră, groase de 10 cm, cu pleavă în compoziție, bucăți de chirpici păstrînd amprente de nuiele, bucăți de lut ornamentate cu caneluri late sau cu o bandă mărginită de caneluri și acoperită cu un strat de vopsea albă și roșie³¹.

Pînă în prezent, poate și datorită caracterului descoperirilor, nu au fost semnalate vetre de foc deschise, în aer liber sau în incinta locuințelor.

În cadrul așezării de la Deva — cimitirul ceangăilor s-au găsit două gropi menajere de formă tronconică și fund ușor oval. Probabil acestea au constituit locul din care a fost extras lutul necesar pentru confecționarea ceramicii și construirea locuințelor. Ulterior au fost folosite ca locuri de depozitare a resturilor menajere, a vaselor, obiectelor și uneltelor scoase din uz. Această din urmă destinație este relevată de conținutul lor (fragmente de vase, cărbune, oase, cenușă etc.)³².

VI. Ceramica

Constituie cea mai reprezentativă categorie de materiale în inventarul arheologic al așezărilor din sud-vestul Transilvaniei. Din punct de vedere al compoziției și culorii pastei, al aspectului general, ceramica se poate împărți în două categorii:

a) *Ceramica de uz comun*, a cărei culoare variază de la brun-deschis, brun-cenușiu, brun-roșcat la brun închis. Conține ca degresant nisip, uneori chiar pietricele sau pleavă, care îi dau un aspect grosier. Arderea este relativ slabă, neuniformă la culoare, iar pereții sînt groși. Unele fragmente ceramice păstrează urme de ardere secundară (Tîmpa). Starea fragmentară a vaselor nu permite prea multe reconstituiri de forme. Cele mai frecvente tipuri sînt: vase de dimensiuni mai mari cu corp bombat, gît scurt, arcuit și buza evazată (Pl. IV, 4), vase cu fundul plat, pereții drepi sau slab arcuiți, gura dreaptă și largă. Torțile, relativ rare, sînt mici și amplasate în partea superioară a corpului vasului (Pl. IV, 3).

b) *Ceramica fină* este modelată din pastă bună, de calitate, avînd ca degresant nisipul fin. Această categorie ceramică predomină cantitativ. Suprafețele vaselor sînt lucrate îngrijit, fiind de cele mai multe ori lustruite. Pereții vaselor sînt subțiri, rezonanți. Arderea este uniformă și de bună calitate. Culoarea vaselor variază, în funcție de procesul de ardere, de la roșu-gălbui pînă la gri deschis, gri închis sau negru.

³¹ Muzeu Deva, inv. nr. 10823—10833.

³² Descoperire făcută în toamna anului 1976, cu prilejul unor lucrări de construcție executate în cartierul „Micro 15”, în imediata apropiere a locului (cimitirul ceangăilor) de unde provin, dintr-o descoperire mai veche, materiale Otomani. Cercetarea efectuată a dezvăluit următoarea stratigrafie: sub stratul vegetal, gros de 0,25 m, în partea inferioară a stratului de cultură, gros de 0,30 m, au apărut, în pămîntul argilos de culoare cărămiziu-albicioasă, contururile a două gropi aproximativ circulare, cu diametrul de 1,25—1,35 m. Gropile, de formă tronconică, aflate la o depărtare de 2 m una de alta, se adînceau în solul de la baza stratului de cultură cu 1,25 m, avînd fundul drept. În a doua groapă (prima avea un inventar nesemnificativ) s-au descoperit, grupate în partea inferioară, fragmente ceramice ale unor vase aparținînd culturilor Wietenberg și Otomani, în asociere cu un cuțit de fier. Această descoperire, avînd o importanță aparte, va constitui subiectul unei alte lucrări.

Repertoriul formelor ceramice cuprinde tipurile caracteristice pentru întreaga arie de răspândire a culturii Otomani.

Ceștile reprezintă forma dominantă pentru nivelurile mijlocii în așezările Otomani. În descoperirile din sud-vestul Transilvaniei, caracteristice fazei a III-a, se cunosc câteva cești fragmentare aparținând la două tipuri: a) *cești scunde*, cu gîtul scurt, buza dreaptă sau ușor evazată, corpul semisferic și toarta supraînălțată (Piatra Craivii); b) *cești cu corpul bombat*, fundul plat sau ușor convex, gît arcuit, buza evazată și toarta probabil supraînălțată (Deva, Piatra Craivii). Ornamentația ceștilor se realizează cu ajutorul motivelor incizate.

Căniștele cu gît aproape cilindric, toarta surainălțată, corp scund, puțin bombat, și picior, constituie o formă evoluată a unor tipuri de cești (Pl. I, 3, 4, 12, II, 7). Sînt ornamentate pe gît și corp prin incizii, caneluri și puncte adîncite.

Căni cu gîtul înalt, ușor arcuit sau cilindric, buza evazată, corp puternic bombat și fund profilat, drept sau ușor scobit în interior. Toarta supraînălțată are vîrfurile proeminente (Pl. I, 1—2, 5, 11). Bogat ornamentate pe gît cu benzi de linii incizate sau caneluri, iar pe corp cu incizii (benzi verticale sau oblice, spirale) combinate cu puncte adîncite și cercuri punctate, caneluri și, uneori, proeminențe. Demarcarea dintre gîtul și corpul vasului se face printr-o linie dublu incizată, însoțită uneori de o linie punctată sau marcată de alveole (Pl. I, 1—2, 5).

Străchini. Se întîlnesc mai multe tipuri: a) străchini de formă tronconică, cu pereții subțiri, buza ușor răsfrîntă și lobată, fundul drept, decorate cu proeminențe, caneluri, arcade incizate și linii punctate (Pl. III, 8); b) străchini de formă tronconică, cu pereții arcuiți și cu fund probabil drept (Pl. III, 13); c) străchini cu pereții arcuiți, buza răsfrîntă și gîtul ușor marcat (Pl. II, 2, 5, 13, III, 6).

Castroane. Au forme asemănătoare cu tipurile b, și c de străchini, cu deosebirea că sînt mai voluminoase și mai adînci, avînd uneori torți (Pl. III, 16).

Vase cu corpul bombat, fund drept, gît cilindric arcuit și buza teșită și ușor răsfrîntă. Pe umăr două torți cu secțiunea aproximativ triunghiulară, dispuse simetric (Pl. III, 7, V, 1—3). Ornamentul constă din caneluri și proeminențe conice. Demarcația dintre corp și gît este realizată cu ajutorul unui brîu alveolar fin (Pl. III, 7).

Decorarea ceramicii purtătorilor culturii Otomani prezintă unele elemente tipice, caracteristice. Este evidentă tendința de a imprima ceramicii o armonie ce izvoarește din echilibrul existent între dimensiuni și decor, acesta fără a avea o justificare funcțională³³. Motivele folosite depind, în același timp, și de categoria de ceramică. Decorul predominant pentru ceramica de uz comun este cel în relief: briuri simple (Pl. IV, 4) crestate sau alveolare (Pl. IV, 7), unele combinate cu proeminențe, proeminențe simple sau înconjurate de caneluri (Pl. IV, 8).

Pentru ceramica fină ornamentația se realizează cu ajutorul canelurilor, inciziilor și împunsăturilor. Motivele canelate sînt formate din benzi orizontale pe gîtul vaselor (Pl. I, 4—5), benzi verticale sau oblice pe corpul vaselor (Pl. I, 11, II, 10, III, 6—7, 11, 13, V, 3), spirale și arcuri (Pl. I, 5—10, II, 6, 12, V, 1, 3), caneluri ce evidențiază proeminențele (Pl. I, 4, II, 8—9, III, 7, IV, 8, V, 2). Prin tehnica de incizie se obțin motive ca: benzi de linii orizontale, oblice sau verticale (Pl. I, 1—3, 8), spirale, arcuri simple sau multiple (Pl. I, 1—2, 8, 12—13, II, 1—2, 5—6, III, 1—3, 8—9, 17, IV, 1), triunghiuri hașurate (Pl. III, 10). Un alt mod de ornamentare îl constituie proeminențele, realizate uneori prin presarea pereților din interior, cît timp pasta era crudă. O categorie aparte de ornamentare o constituie punctele adîncite (Pl. II, 1, 6, III, 15, 17), uneori cu un mic buton conic în

³³ I. Ordentlich, în *Crisia*, 4, 1974, p. 139—140.

centru (Pl. I, 1, 5), puncte adâncite din care pornesc linii radiante (Pl. I, 3), cerculețe realizate din puncte imprimate simple sau înconjurând puncte adâncite (Pl. I, 1, III, 9), linii punctate sau marcate de alveole (Pl. I, 3—4, II, 8, 14). Adeseori aceste motive ornamentale apar asociate pe diferite tipuri de vase.

VII. Obiecte de piatră și de lut

În așezările culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei sînt cunoscute puține obiecte confecționate din piatră sau lut, ca lame de silex (Pl. V, 7), topoare de piatră șlefuită cu gaură de înmănușare (Pl. V, 6), greutăți de lut („căței de vatră”), de forma trunchiului de piramidă, de mari dimensiuni și avînd o perforație în partea superioară (Pl. V, 4). Asemenea piese sînt cunoscute la Deva — cimitirul ceangăilor și Tîmpa, unde au fost aflate pe vatra locuinței. În ce privește utilizarea lor, au fost emise diverse ipoteze. S-a considerat că au fost întrebuințate fie ca suporturi pentru vetrele de foc, fie ca greutăți pentru războiul de țesut sau pentru fixarea acoperișurilor de stuf ale locuințelor³⁴.

Pînă în prezent nu se cunoaște din această zonă nici o piesă confecționată din os. De asemenea, numărul obiectelor de bronz este extrem de redus. Purtătorilor acestei culturi le poate fi atribuită cu certitudine doar o placă de bronz perforată (Pl. V, 8) descoperită pe vatra locuinței de la Tîmpa³⁵. Aceluiași strat de cultură este posibil să-i fi aparținut și celul de tip transilvănean de la Deva³⁶, păstrat fragmentar (Pl. V, 5), precum și o verigă de bronz provenită din aceeași așezare³⁷.

VIII. Încadrarea cronologică și legăturile culturale

Materialul arheologic de factură Otomani descoperit în sud-vestul Transilvaniei, constituind obiectul acestui studiu, are un caracter relativ unitar. Vom încerca în cele ce urmează a afla răspuns la unele din numeroasele întrebări pe care aceste descoperiri le ridică, referitoare la caracterul acestora, încadrarea lor cronologică și culturală, interferențele culturale ce se observă pe cursul mijlociu al Mureșului, precum și elementele care caracterizează sfîrșitul epocii bronzului în această zonă.

Încadrarea cronologică și culturală a descoperirilor amintite se face, în principal, pe baza pieselor ceramice care domină cantitativ.

Formele de vase care au putut fi reconstituite (căni, cești, străchini, cănițe, vase de dimensiuni mai mari) își găsesc corespondențe sigure în tipurile ceramice cunoscute în fazele II și, mai ales, III ale culturii Otomani. Cănilor și cănițelor cu gîtul înalt, corpul bombat, terminat cu un picior scund și toarta de obicei terminată într-un buton sau creastă proeminentă, ornamentată cu benzi de caneluri, linii punctate etc. își găsesc cele mai frecvente analogii în așezări sau morminte aparținînd nivelurilor superioare ale culturii Otomani³⁸.

Între motivele ornamentale prezente pe ceramică predomină: canelurile, inciziile și proeminențele.

³⁴ N. Chidioșan, I. Ordentlich, în *Crisia*, 5, 1975, p. 18—21.

³⁵ B. Bassa, în *Sargetia*, V, 1968, p. 17.

³⁶ I. Ordentlich, în *Marmaja*, I, 1971, p. 23.

³⁷ Muzeu Deva, inv. nr. 10000.

³⁸ I. Ordentlich, în *StCom*, 12, 1965, p. 191—195, pl. I—III; T. Kemenczei, în *Arch Ert*, 1963, 2, p. 178—179.

Canelurile³⁹ și derivatele acestora sînt aplicate pe gîtul sau corpul vaselor. Ele apar uneori în asociere cu alte motive ornamentale (incizii, proeminențe etc.).

Ornamentele incizate sînt des întîlnite în culturile epocii bronzului. Ele încep a fi folosite încă din nivelul Otomani I⁴⁰, sînt caracteristice pentru orizontul Otomani II⁴¹, iar unele se continuă și în faza a III-a a aceleiași culturi⁴². O situație similară o întîlnim și în cadrul culturii Wietenberg⁴³. Motivul cercului adîncit din care se desprind 2—3 benzi de linii radiante este des întîlnit în culturile din bazinul carpato-danubian, încît considerăm că nu poate fi atribuit unei culturi anume, ci mai degrabă unui orizont cultural cronologic de la mijlocul epocii bronzului (Br. B2—C), în care este cuprinsă și faza a III-a a culturii Otomani⁴⁴.

Motivul de spirală organizată în formă de inimă sau motivul de potcoavă (Pl. I, 1—2, 5) este rar întîlnit în motivistica culturii Otomani⁴⁵, nefiindu-i tipic. Este posibil ca motivul respectiv să constituie o încercare a meșterilor olari de a transpune în plastica ceramicii unele forme de obiecte de podoabă⁴⁶, idee susținută de izbitoră asemănare cu pandantivele semi-

³⁹ Acest motiv ornamental, absent în orizonturile arheologice ale bronzului timpuriu (Periam I—IV, Otomani I, Wietenberg I) se întîlnește începînd cu orizontul Tőszeg B (F. Tompa, în *BerRGK*, 24—25, 1934—1935, la Pákadvár, pl. XXIX/2; la Dunapentele, pl. XXIX/3; la Szőreg, pl. XXIX/14, 19), în cultura Hatvan (N. Kalicz, *Frühbronzezeit*, pl. LV/6, 11, 15, 19, pentru Tiszaluk-Dankadomb, și pl. LXII, pentru Tibalddaroc-Békkút), în Otomani II (T. Bader, S. Dumitrașcu, în *Materiale*, IX, 1970, p. 127—137, fig. 6/16—17; D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 49, fig. 8/13, p. 56, fig. 15/11, 17, p. 59, fig. 19/18 — Socodor) și în Wietenberg III (K. Horedt, în *Materiale*, II, 1956, p. 224, fig. 10/11; I. Berciu, Al. Popa, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 267—271, fig. 4/3—4, 16; T. Soroceanu, în *CMO*, 1972, p. 171, pl. III/1; Gh. Lazarovici, Z. Milea, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 7—34, pl. IX/1, 3, XII/3, 6—7, 9—10). În etapa următoare, corespunzătoare cu Otomani III (D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 109, fig. 63/1—5, p. 110, fig. 64/9, p. 120, fig. 73/4—5, p. 121, fig. 74/6 — Vârșand; Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 76—77, fig. 2/12, 3/7, 5/18 — Deuș; I. Ordentlich, în *StCom*, 12, 1965, p. 194, pl. III/5 — Valea lui Mihai) este cunoscut și în culturile Wietenberg (K. Horedt, în *Dacia*, IV, 1960; N. Chidioșan, în *Dacia*, XII, 1968, p. 166, fig. 9/6, 12, 13, fig. 10/10, 13, p. 171, fig. 12; T. Soroceanu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 495, pl. II/8, VI/3, X/3, 7), Vatina, Gîrla Mare și Hatvan tîrzie.

⁴⁰ I. Ordentlich, în *Dacia*, VII, 1963, p. 121, fig. 5/6; idem, în *StudComSM*, 1972, p. 73; D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 48, fig. 7/3—5, 13, 15, p. 49, fig. 8/1—2, 12, 14 (Socodor).

⁴¹ I. Ordentlich, în *Dacia*, VII, 1963, p. 123, fig. 6/1, 3—5, 7, p. 124, fig. 7/1—4; idem, în *StudComSM*, 1972, p. 75—76; D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 61, fig. 21/5—7, 18, 22/1—5, 6—9, 25/4—6, 10—11; Gh. Lazarovici, Z. Milea, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 17, pl. VIII/1, p. 24, pl. XIV/1, 3, p. 25, pl. XV/1—3.

⁴² I. Ordentlich, în *Dacia*, VII, 1963, p. 132, fig. 14/8; idem, în *StCom*, 12, 1965, p. 192—194, pl. I/3, II/1—12, III/3, 8, 10; Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 73, fig. 2/4—5, 14, p. 75, fig. 4/16, 22—23, p. 76, fig. 5/1—3, 5.

⁴³ Gh. Lazarovici, Z. Milea, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 31—32, notele 44—46.

⁴⁴ P. Patay, în *DissPann*, 1938, XII, p. 4; B. Pósta, în *ArchÉrt*, 17, 1897, p. 313, fig. 21; K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 320, fig. 7/1; I. Ordentlich, în *StCom*, 12, 1965, p. 194, pl. III/1. Ornamentul este întîlnit și pe ceramica descoperită în cimitirul de incinerare de la Timișoara — Fratelia, a cărui primă fază este încadrată în Br. C-D (M. 3, M. 58). Informație Fl. Medeleț.

⁴⁵ Ornamentul incizat apare pe corpul unei cești, repetat de patru ori, înconjurînd o proeminență (Zimandul Nou, inv. nr. 14481) și a unei căni, în asociere cu o linie punctată și o bandă de caneluri verticale, delimitate în partea superioară, pe gît, de arcade mici, duble (Pecica, inv. nr. 176), ambele păstrate în Muzeul din Arad. Alte două fragmente ceramice cu decor asemănător provin de la Girișul de Criș (cf. N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 174, pl. IV/3, 5).

⁴⁶ Informație amabilă primită de la N. Chidioșan

lunare sau în formă de covrig (potcoavă) ce sînt contemporane cu orizontul cronologic al vaselor de la Deva⁴⁷.

Un alt element ornamental prezent pe ceramica Otomani din sud-vestul Transilvaniei îl constituie motivul cercului adîncit, înconjurat de puncte imprimate, sau cel al cercului format din puncte imprimate (Pl. I, 1). Acest ornament este folosit abia începînd cu faza a III-a a culturii⁴⁸. Credem că el constituie un rezultat al simbiozei culturii Otomani cu influențe tumulare, simbioză care apare atît în grupele culturale din estul Ungariei (Hajdubagos, Berkesz-Demecser), formate din cele două componente, oît și în culturile Piliny, Egyek, Sreda nad Bodrogom⁴⁹. La rîndul lor, proeminențele sînt folosite cu precădere în faza a III-a a culturii Otomani, pentru decorarea ceramicii.

Pe baza acestor considerente, materialul ceramic analizat aparține celor două subfaze (III a și III b) ale etapei a treia de evoluție a culturii Otomani (Br. B2—C)^{49a}. Unele elemente ornamentale par însă a sugera o depășire a limitei inferioare, cuprinzînd și începutul perioadei Br. D. Descoperirile amintite confirmă prezența aici a unor elemente tipice acestei culturi, formate ca rezultat fie al contactelor culturale existente între culturile Otomani și Wietenberg, în aria de răspîndire a căreia se află zona în discuție⁵⁰, contacte ce cunosc o amplificare deosebită în perioada corespunzătoare fazei a III-a de evoluție a acestor culturi⁵¹, fie ca rezultat al unei pătrunderi efective a purtătorilor culturii Otomani spre răsărit, pe valea Mureșului. În stadiul actual al cunoașterii este dificilă atribuirea unora dintre vestigiile arheologice la unul sau la altul dintre aspectele enunțate. Datorită bogăției și varietății materialelor, putem considera că descoperirile de la Deva — cimitirul ceangăilor, Tîmpa, Piatra Craivii și, probabil, Hunedoara fac parte din rîndul monumentelor culturii Otomani

⁴⁷ T. Kemenczei, în *ActaArchBp*, 19, 1967, pl. XVII/4, XIX/6—7, XXX/11 (pandantive aflate la Zagyvapálfalva); idem, în *ArchÉrt*, 1963, 2, fig. 3/2 (Sreda nad Bodrogom); T. Kovács, în *ArchÉrt*, 1966, 2, fig. 5/1 (Egyek).

⁴⁸ I. Ordentlich, în *StCom*, 12, 1965, p. 192—193, pl. I/1, II/8. Recent, T. Bader (*loc. cit.*, p. 13—14), corelînd datele stratigrafice ale celor mai importante așezări cu principalele tipuri ale ceramicii, deosebește patru faze de evoluție a culturii Otomani. Faza a III-a este subdivizată în două etape: III a și III b. Ultima fază de evoluție a culturii, relevantă de descoperirile de la Pișcolt și Cehăluș, o încadrează în Br. D (faza a IV-a). Ornamentul cercului format din puncte imprimate, care apare în faza a III-a, este folosit cu precădere în ultima etapă de evoluție a culturii. Mai înainte, Al. Vulpe (*SCIV*, 22, 1971, 1, p. 308) observa că în ultimele niveluri de la Otomani — Cetatea de Pămînt (I. Ordentlich, în *Dacia*, XIV, 1971, p. 83 și urm.) a apărut ceramică ce prezintă analogii cu unele vase de la Sreda nad Bodrogom, considerate a fi post-Füzesabony. Din datele publicate nu reiese clar, în ce măsură acest orizont este bine definit în raport cu nivelul anterior (Otomani III)? Acest material ceramic ar contura limpede, după Al. Vulpe, o fază finală (faza IV) a culturii Otomani.

⁴⁹ T. Kemenczei, în *ArchÉrt*, 1963, 2, fig. 2/8 (Tiszakeszi); T. Kovács, în *ArchÉrt*, 1966, fig. 4/11 (Egyek), pl. 17/3 (Mezőcsát), pl. 18/1 (Muhi-Csüllődomb); T. Kemenczei, în *FolArch*, XXI, 1970, fig. 1/18, 2/1 (Hajdubagos).

^{49a} Situația cronologică a acestei faze nu a fost încă complet elucidată: unii consideră că se desfășoară pe întreaga durată a bronzului mijlociu și tîrziu, Br. B-D (I. Ordentlich, în *Dacia*, VII, 1963, p. 115 și urm.; idem, în *Dacia*, XIV, 1970, p. 92 și urm.; M. Rusu, în *Dacia*, VII, 1963, p. 183; K. Horedt, în *StCom*, 13, 1967, p. 146); alții o încadrează doar în Br. C (T. Kemenczei, în *EvkMiskolc*, 10, 1971, p. 53; T. Bader, *loc. cit.*, p. 9; C. Kacsó, în *Dacia*, XIX, 1975, p. 47). Față de teritoriul de origine, situația din sud-vestul Transilvaniei poate fi puțin diferită, admițînd în acest sens o posibilă prelungire a acestei faze și la începutul bronzului tîrziu (Br. D).

⁵⁰ K. Horedt, în *Dacia*, IV, 1960, p. 107—137; N. Chidioșan, în *Dacia*, XII, 1968, p. 155—175.

⁵¹ N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 166—168; I. Ordentlich, în *Crisia*, 4, 1974, p. 144—145.

din Podișul Transilvaniei. Celelalte materiale arheologice par mai degrabă a-și justifica prezența aici ca rezultat al schimburilor culturale.

Începutul pătrunderii unor comunități Otomani pe valea Mureșului, spre Podișul Transilvaniei, este greu de precizat, deoarece în prezent lipsesc asemenea cercetări. Probabil că procesul s-a desfășurat aproximativ în același timp cu infiltrarea unei părți a comunităților Otomani prin nordul Munților Apuseni, fenomenul care a generat această mișcare (începută în faza a II-a de evoluție a culturii) fiind același, anume presiunea din vest, suportată din partea purtătorilor culturii mormintelor tumulare. Până în prezent lipsesc însă descoperiri care să confirme această ipoteză. Rămîne tot ca o sarcină a cercetării viitoare să lămuirească modul în care fenomenul s-a desfășurat⁵².

Expansiunea purtătorilor culturii Otomani, după cum era și normal, a produs serioase perturbații în aria culturii Wietenberg. Înaintarea lor se izbește de o rezistență opusă de comunitățile Wietenberg, fiind oprită pe un aliniament care secționează median Podișul Transilvaniei. Legăturile dintre cele două culturi sînt directe și reciproce. La Deva, Tîmpa, Hune-doaara, ceramica Wietenberg, faza III, apare alături de cea Otomani, faza III⁵³. De la Uroi provine o farfurie-strachină (Pl. II, 13) care îmbină în decor elemente tipice celor două culturi. Nesigură este situația la Piatra Craivii, unde nivelările ulterioare pentru amenajarea teraselor a determinat amestecarea materialelor aparținătoare diferitelor culturi⁵⁴. Este po-

⁵² Materialele arheologice de la Căprioara, Aiton, Bădeni (Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 78—79; Gh. Lazarovici, Z. Milea, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 7—35) — faza II, pe de o parte, și cele de la Deuș (Gh. Lazarovici, în *Apulum*, IX, 1971, p. 71—80) — faza III, pe de altă parte, relevă un decalaj cronologic, semnificînd cel puțin două etape (valuri) de înaintare care, probabil, au fost determinate și de alte cauze. Apariția unui bogat material Wietenberg la nord-vest de M. Apuseni ar putea fi asociată, după N. Chidioșan (*Crisia*, 4, 1974, p. 167), nu numai procesului activ de schimburi materiale și culturale, ci, probabil, și unei pătrunderi a unor grupări de populații în Transilvania în respectiva zonă.

⁵³ În groapa menajeră descoperită la Deva, împreună cu vasele fragmentare caracteristice fazei III a culturii Otomani (Pl. I/4—5) s-au aflat fragmente caracteristice ale unor străchini cvadrilobate, lucrate din pastă fină, de culoare brun-negricioasă, lustruite și acoperite cu un strat de slip, ornamentate cu motive aparținînd repertoriului culturii Wietenberg (Pl. VI/1, 3, 5—8). Strachina lobată, cu diferitele ei variante, este o formă întâlnită în repertoriul ceramic al epocii bronzului și Hallstatului timpuriu. Străchini foarte ușor lobate apar încă din perioada timpurie a epocii bronzului (N. Tasić, în vol. *Mokrin*, II, p. 27, pl. V/14). Un exemplar ceva mai evoluat este cunoscut de la Verbicioara (D. Berciu, în *Dacia*, V, 1961, p. 137, fig. 7/3). În perioada tîrzie a epocii bronzului, străchini lobate sînt cunoscute în culturile Pecica (T. Soroceanu, în *Dacia*, XXI, 1977, p. 74, fig. 10/9—14 — Pecica), Otomani (I. Ordendich, în *StCom*, 12, 1965, p. 194, pl. III/8 — Valea lui Mihai; D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 121, fig. 74/8—9; N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 176, pl. VI/5—6 — Vârșand; I. Nemeti, în *SCIVA*, 4, 1974, p. 583—584, fig. 2/5—6 — Andrid, considerată ca o formă tipică culturii mormintelor tumulare, ornamentată însă cu decor caracteristic ariei Otomani), Wietenberg (K. Horedt, în *Dacia*, IV, 1960, p. 124—125, fig. 12, K/6, 11, 13—15; N. Chidioșan, în *Dacia*, XII, 1968, p. 171, fig. 12/1; idem, în *Crisia*, 4, 1974, p. 176, pl. VI/5—6; I. H. Crișan, în *Materiale*, IX, 1970, p. 155, fig. 12/B/2; T. Soroceanu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 511, pl. VII/2, p. 513, pl. IX/H/1—3). Tipul de strachină cvadrilobată, asemănător celor de la Deva, reprezintă una din variantele cunoscute în repertoriul ceramic al culturii Wietenberg (K. Horedt, în *Dacia*, IV, 1960, p. 124—125, fig. 12/K/13; N. Chidioșan, în *Dacia*, XII, 1968, p. 171, fig. 12/1; I. H. Crișan, în *Materiale*, IX, 1970, p. 153, fig. 12/B/2; T. Soroceanu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 513, pl. IX/H/3). Analogiile ce se pot face cu exemplarele similare descoperite la Pecica ne determină a considera acest tip de strachină ca rezultat al influențelor culturale reciproce observate între culturile Wietenberg și Pecica, fiind caracteristic fazelor evolute ale acestor culturi). Decorul și maniera de ornamentare a acestor străchini sînt tipice etapelor mijlocii și tîrzii ale culturii Wietenberg.

⁵⁴ Ceramica Wietenberg de la Piatra Craivii se încadrează în faza III.

sibil ca unele din materialele aparținând culturii Pecica, sesizate în această zonă (Deva, Rapoltu Mare)⁵⁵, rezultat al contactelor culturale existente între cele două culturi, să fi putut ajunge aici și ca urmare a vehiculării lor de către purtătorii culturii Otomani.

Un alt aspect căruia azi nu i se poate da un răspuns satisfăcător este acela al duratei în timp a locuirii Otomani din Podișul Transilvaniei. Grosimea straturilor de cultură, acolo unde au putut fi observate, arată existența unor așezări cu o durată nu prea îndelungată. În prezent nu deținem suficiente probe pentru jalonarea orizontului cronologic al fenomenelor culturale din perioada bronzului târziu (Br. D). Nu se poate afirma cu certitudine că purtătorii culturii Otomani supraviețuiesc în sud-vestul Transilvaniei până în pragul epocii hallstattiene⁵⁶, ca trăind într-o zonă mai puțin afectată de înaintarea dinspre răsărit a culturii Noua⁵⁷. Considerăm că acest teritoriu rămîne, în frământata perioadă a epocii bronzului târziu, în stăpînirea purtătorilor culturii Wietenberg, care suportă însă puternice influențe, în special din vest. Prelungirea existenței culturii Wietenberg inclusiv pe parcursul acestei etape este susținută și de depozitele de bronzuri descoperite aici (Balșa, Aurel Vlaicu, Petroșani, Răchita, Uroi)⁵⁸, date la sfîrșitul epocii bronzului, depozite care pot fi atribuite populației Wietenberg.

Explicarea fenomenelor culturale care au loc în sud-vestul Transilvaniei la sfîrșitul epocii bronzului și care conduc spre orizontul ceramicii canelate, caracteristică Hallstatului timpuriu, nu credem că este posibilă fără luarea în considerare a relațiilor cu cultura Pecica tîrzie și a aspectului Bobda din Banat.

Întrucît cercetările privitoare la epoca bronzului în sud-vestul Transilvaniei, în general, și cele referitoare la pătrunderea culturii Otomani, în special, se găsesc abia la început, unele din concluziile formulate aici au doar caracter de ipoteze de lucru, care, sperăm, își vor primi, în bună parte, confirmarea din partea descoperirilor viitoare.

LISTA

localităților cu descoperiri aparținînd culturii Otomani din Podișul Transilvaniei

1. Ardeu (com. Balșa, jud. Hunedoara).	4. Hunedoara.
2. Craiva (com. Cricău, jud. Alba).	5. Rapoltu Mare (jud. Hunedoara).
3. Deva.	6. Silvașul de Jos (oraș Hunedoara).

⁵⁵ M. Rusu, în *Sargetia*, IV, 1964, p. 18, nota 18; N. Chidioșan, în *Crisia*, 4, 1974, p. 168.

⁵⁶ Datele furnizate de descoperirea de la Simeria le considerăm insuficiente în acest sens.

⁵⁷ Între aspectul tratat și fenomenul Noua există un oarecare decalaj cronologic (T. Sorocanu, în *Dacia*, XXI, 1977, p. 58, nota 41). Raporturile existente între culturile Wietenberg și Noua reprezintă una dintre problemele principale pe care le ridică sfîrșitul epocii bronzului din Transilvania. Ele au fost analizate în repetate rînduri (K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 801 și urm.; A. C. Florescu, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 143—203) și sintetizate de K. Horedt (în *StCom*, 13, 1967, p. 137—153). Descoperirile grupului Noua din vestul Transilvaniei (Alba Iulia, Petrești, Sebeș, Obreja, Tărtăria), care ne interesează, puține ca număr, au fost interpretate fie ca puncte ce marchează latura vestică a ariei acestei culturi (K. Horedt, în *StCom*, 13, 1967, p. 137—153), fie ca apariții izolate, aflate în afara ariei propriu-zise a respectivei culturi (A. C. Florescu, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 198; T. Sorocanu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 497—498). Caracterul sporadic al acestor descoperiri credem că nu furnizează dovezi suficient de concludente, care să permită extinderea limitei de vest a culturii Noua pînă la poalele M. Apuseni.

⁵⁸ M. Rusu, în *Dacia*, VII, 1963, p. 180—184, 205—206; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Acad. R.S.R., p. 51—70.

7. Simeria.
8. Streisîngiorgiu (oraş Călan).
9. Tîmpa (com. Băcia, jud. Hunedoara).
10. Uroi (oraş Simeria).
11. Aiton (jud. Cluj).
12. Bădeni (com. Moldoveneşti, jud. Cluj).
13. Bernadea (jud. Mureş).
14. Căprioara (com. Recea Cristur, jud. Cluj).
15. Cicău (com. Mirăslău, jud. Alba).
16. Cluj.
17. Deuş (com. Chinteni, jud. Cluj).
18. Mera (com. Băciu, jud. Cluj).
19. Sinmiclăuş (com. Şona, jud. Alba).
20. Stolna (com. Săvădisla, jud. Cluj).
21. Unirea (jud. Alba).

IOAN ANDRIȚOIU

CONTRIBUTIONS A LA CONNAISSANCE DE LA CULTURE OTOMANI DANS LE SUD-OUEST DE LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les découvertes attribuées à la culture Otomani dans le Sud-Ouest de la Transylvanie n'ont été mentionnées qu'en passant, dans certaines études consacrées à cette culture. L'auteur, en se fondant sur l'analyse des matériaux archéologiques (céramique en premier lieu) attestés jusqu'à présent dans cette zone, considère que les habitats identifiés à Tîmpa, Deva, Piatra Craivii et, éventuellement, Hunedoara peuvent être interprétés comme appartenant à la culture Otomani. Les autres découvertes semblent être, plutôt, le résultat des relations culturelles existant entre les cultures Wietenberg et Otomani. La céramique Otomani, découverte le plus souvent en association avec celle de la culture Wietenberg, appartient à la phase Otomani III, pouvant être assignée à la seconde moitié du bronze moyen (Br. B-C), non sans empiéter peut-être sur les premiers temps du bronze tardif (Br. D). L'habitat Otomani dans le Sud-Ouest de la Transylvanie, à la suite de la pénétration de communautés appartenant à cette culture vers l'Est, le long de la vallée du Mureş, dans l'aire de la culture Wietenberg, sous la pression de la population des sépultures tumulaires, n'a pu être de longue durée.

Les relations entre les deux cultures — de Wietenberg et d'Otomani — ont été, ainsi qu'il ressort des découvertes en question, directes et réciproques. L'auteur estime que la zone dont il s'agit a continué à être habitée jusque dans le bronze tardif (Br. D) par les représentants de la culture Wietenberg, fait démontré par les dépôts d'objets de bronze de Balşa, Aurel Vlaicu, Petroşani, Uroi, Răchita, et qu'elle n'a pas été que peu affectée par la pénétration en Transylvanie de la culture Noua. Dans l'évaluation des phénomènes culturels de la zone Sud-Ouest de la Transylvanie à la fin de l'âge du bronze, plus précisément dans leur évolution vers l'horizon canelé du Hallstatt ancien, il faut, sans doute, tenir compte aussi des influences venues de l'Ouest: l'aire de la culture Pecica et le Banat (horizon Bobda).

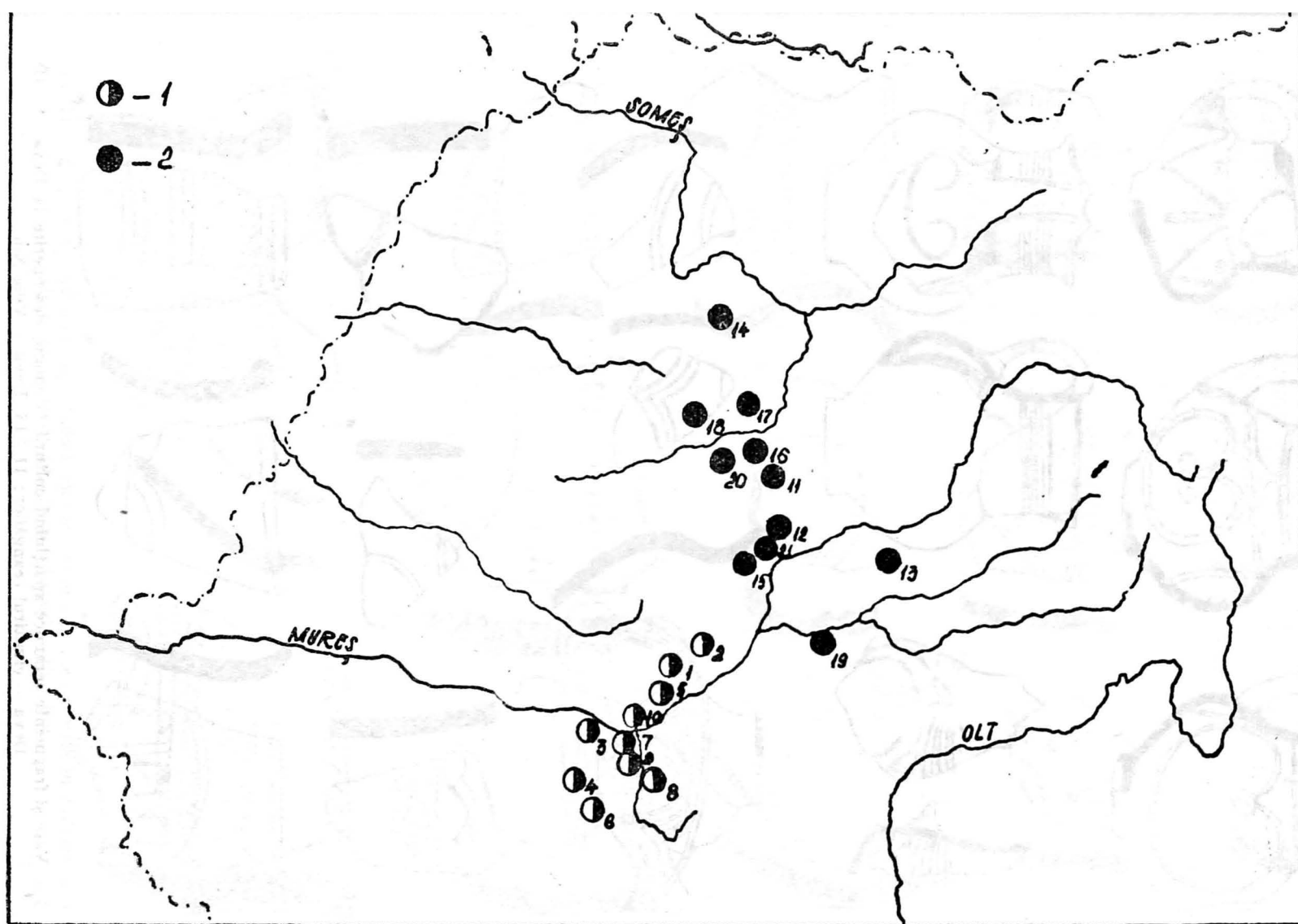
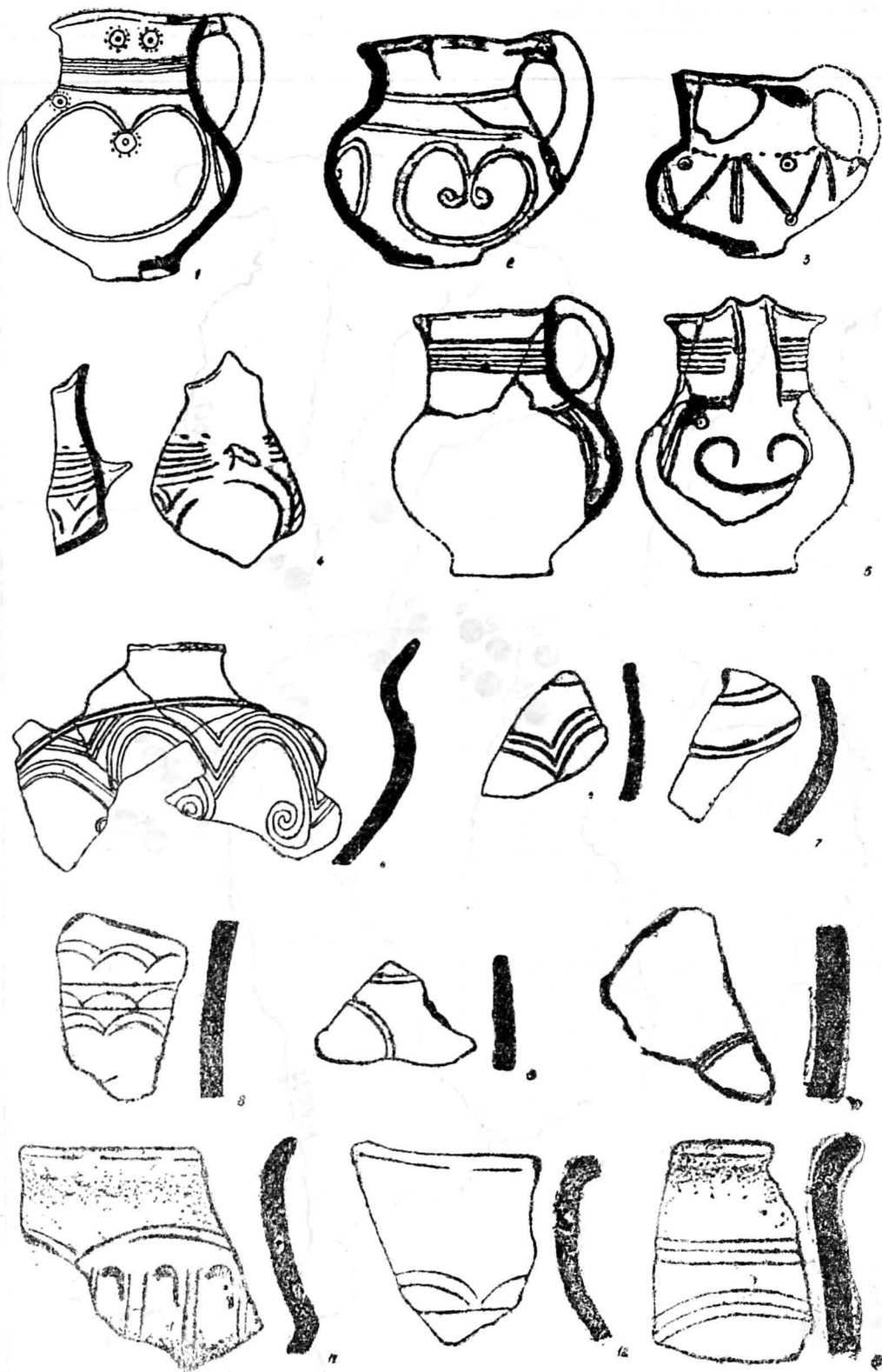
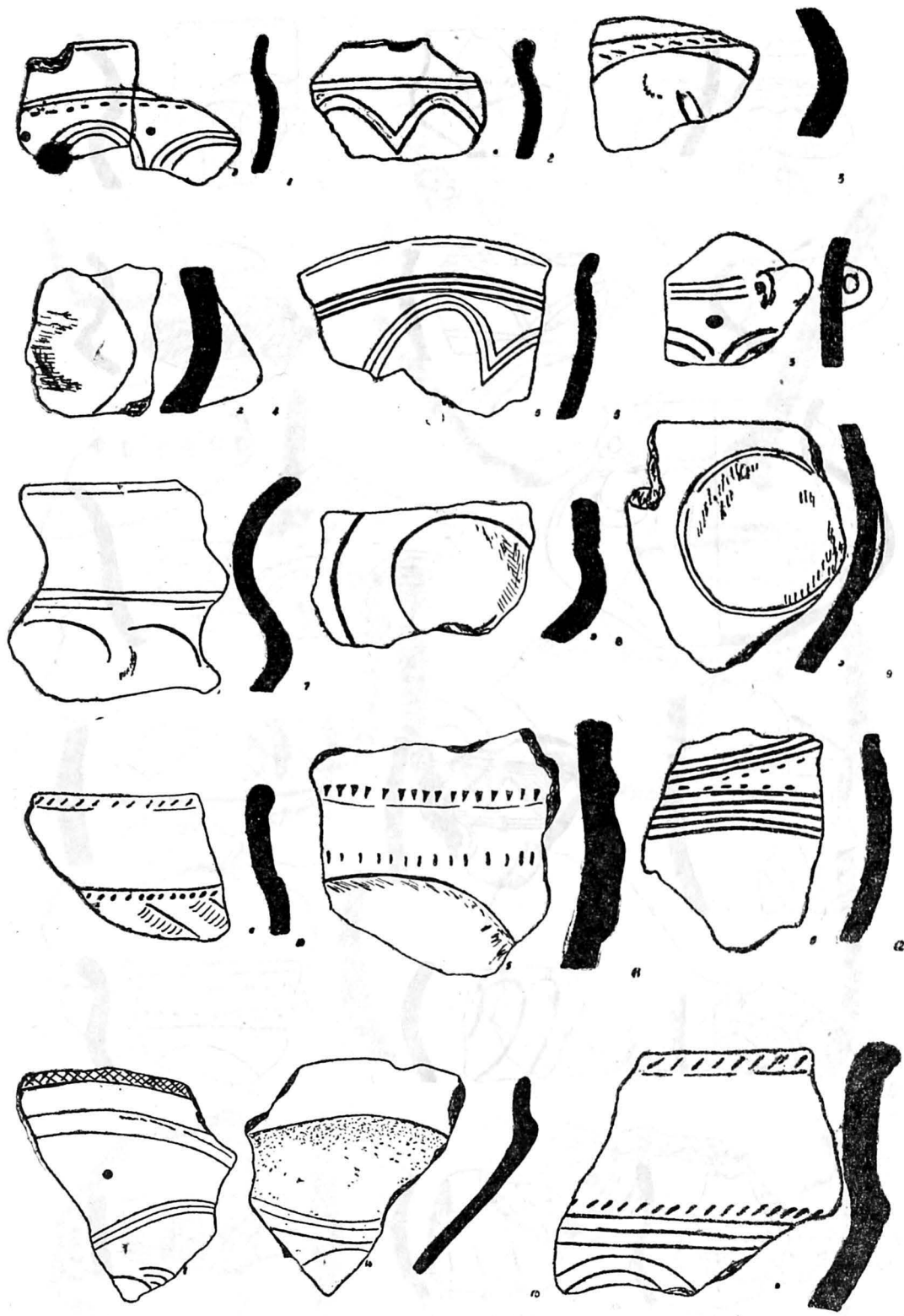

Fig. 1 — Harta descoperirilor culturii Otomani din Podișul Transilvaniei: 1 — descoperiri aflate în sud-vestul Transilvaniei; 2 — descoperiri din restul podișului transilvan.

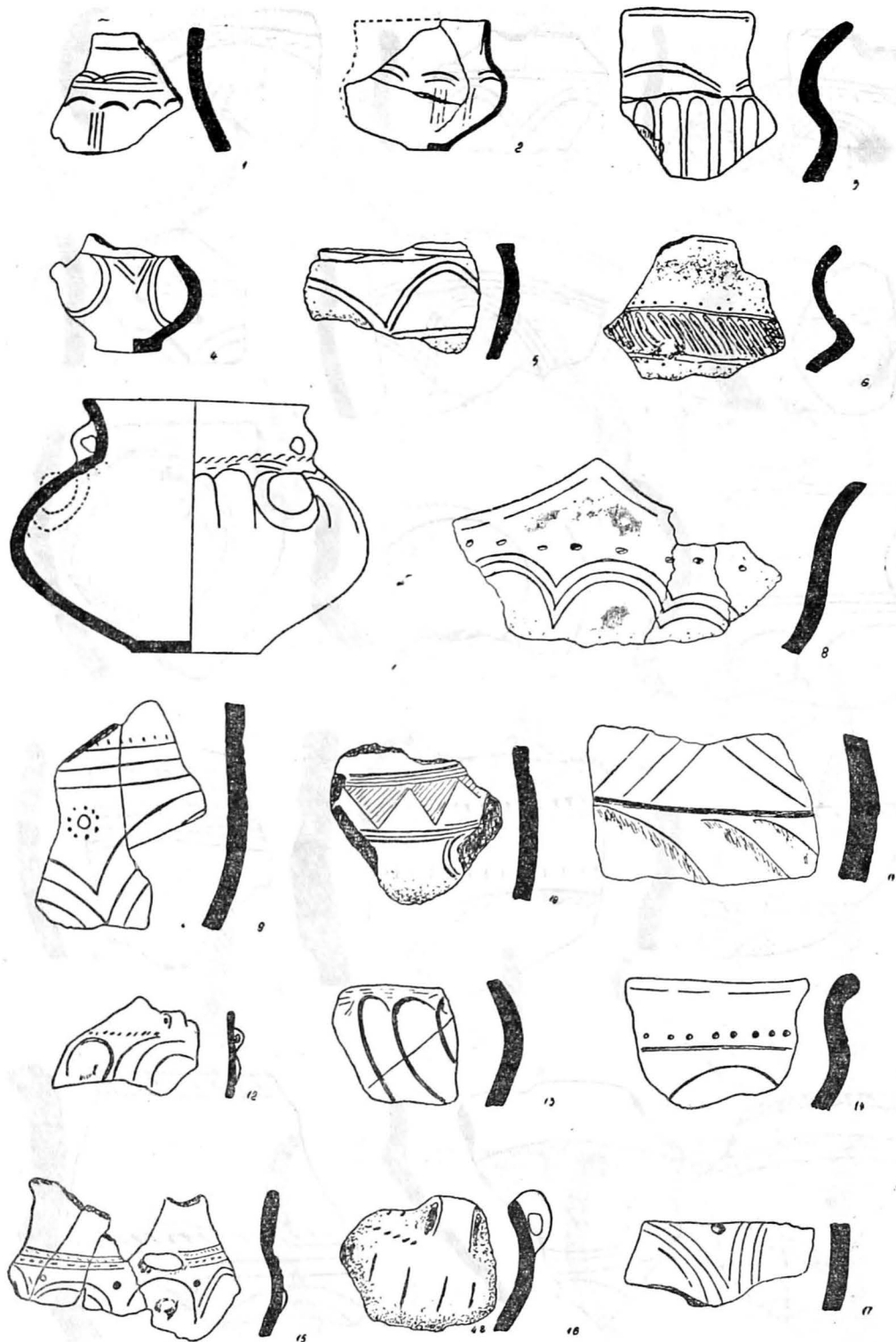

Pl. I — Vase și fragmente ceramice aparținând culturii Otomani, descoperite la Deva : 1—10, Deva — cimitirul ceangăilor ; 11—13, Deva — Viile Noi.

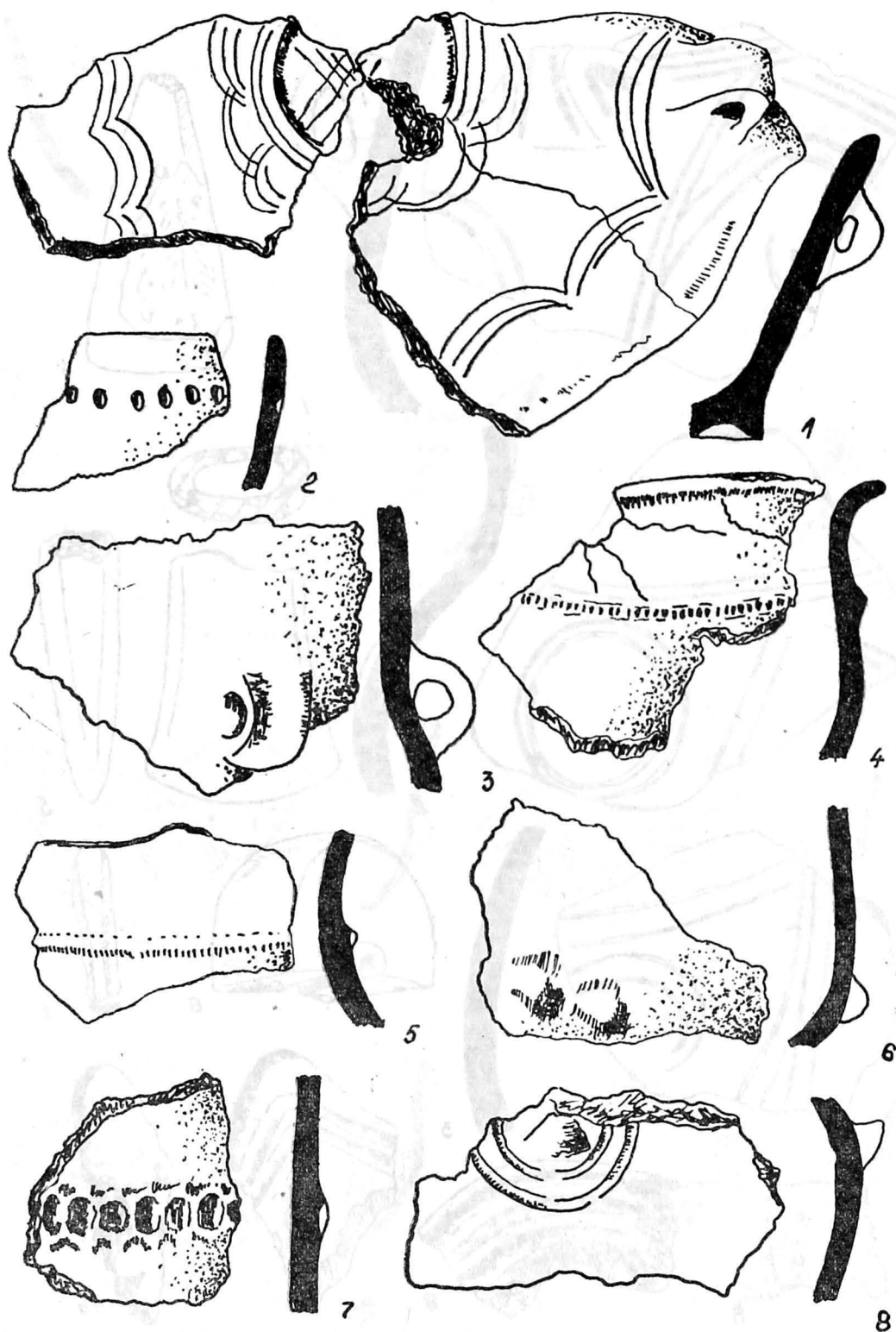

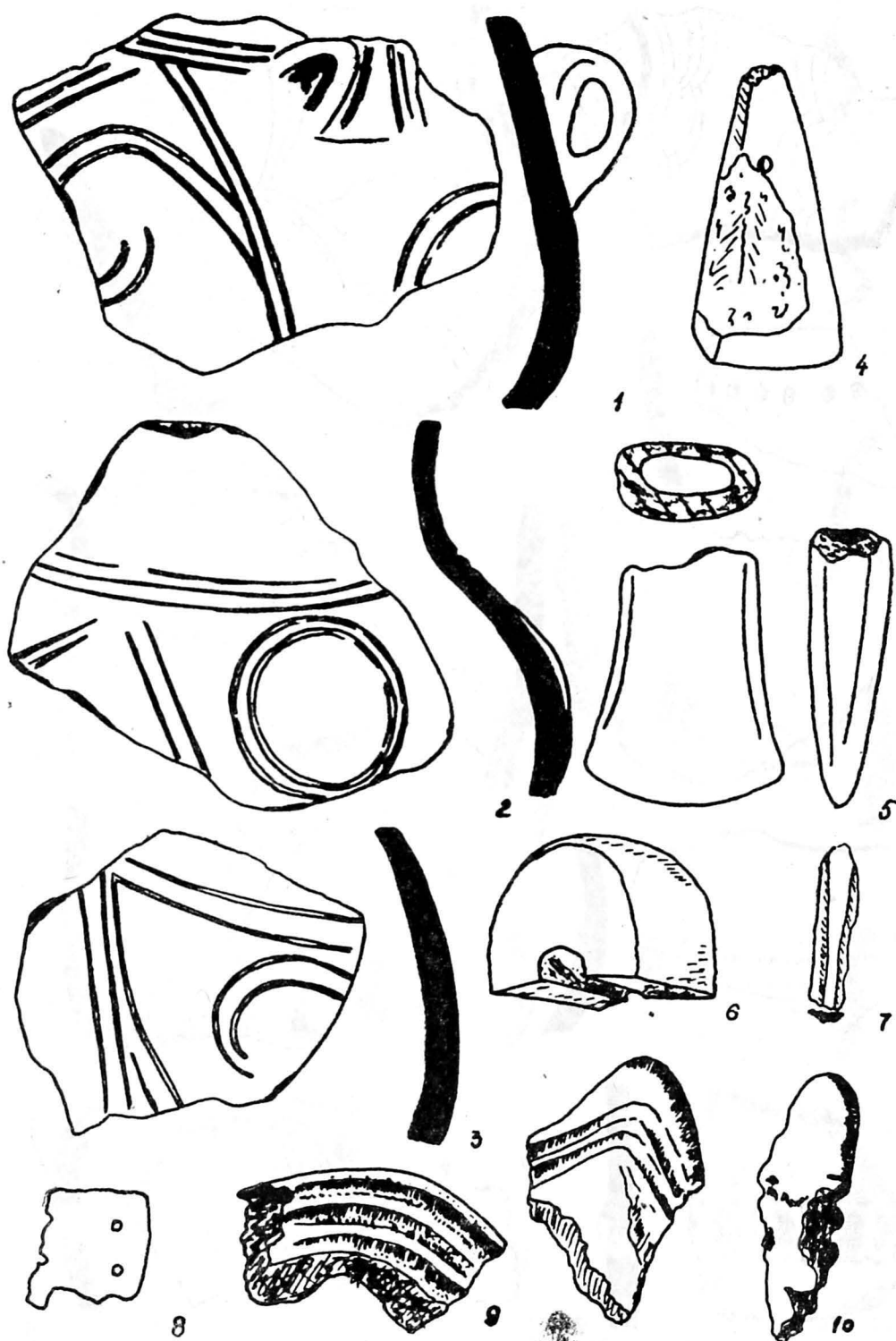
Pl. II — Fragmente ceramice aparținând culturii Otomani, descoperite în sud-vestul Transilvaniei: 1—12, 14, Piatra Craivii; 13, Uroi.

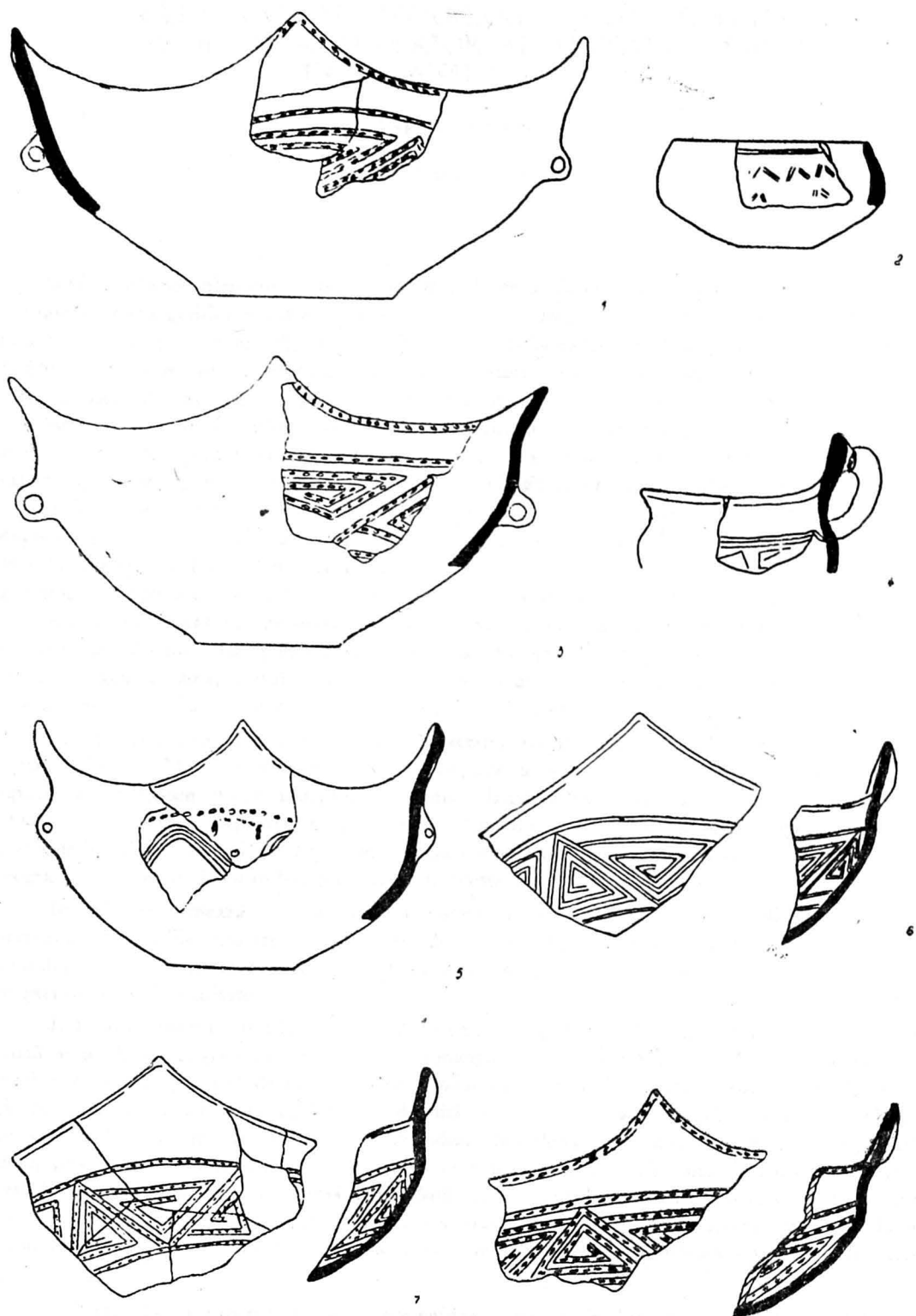
Pl. III — Vase și fragmente ceramice aparținând culturii Otomani, descoperite în sud-vestul Transilvaniei: 1, Deva — Viile Noi; 2—3, Deva — „Micro 15”; 4—8, Hunedoara — cimitirul reformat; 9—17, Piatra Craivii.

Pl. IV — Fragmente ceramice aparținând culturii Otomani, descoperite la Timpa (după B. Bassa).

Pl. V — Materiale arheologice aparținând culturii Otomani, descoperite în sud-vestul Transilvaniei: 1–3, Ardeu — Peștera de Jos; 4, 8–10, Timpa; 5–7, Deva — cimitirul ceangăilor.

Pl. VI — Ceramică fragmentară Wietenberg, descoperită în groapa menajeră de la Deva — cimitirul ceangăilor.